

Viljan att påverka

En studie över opinionsbildande och ideologisk positionering kring sekelskiftet
1900

Niklas Gunnarsson Nording

C-uppsats, vårterminen 2019

Uppsala universitet

Institutionen för idé- och lärdomshistoria

Handledare: Torbjörn Gustafsson Chorell

Abstract

Niklas Gunnarsson Nording, *Viljan att påverka: En studie över opinionsbildande och ideologisk positionering kring sekelskiftet 1900*, Uppsala universitet: Institutionen för idé- och lärdomshistoria, C-uppsats, vårterminen-2019.

Undersökningen går in på samspelet mellan tidningsaktörer och studentföreningar med ambitionen att synliggöra underliggande strukturer som var av betydelse för att bilda opinion. Studien behandlar utvalda år tidsperioden 1882–1909 men där huvudinriktningen är 1909. Dagstidningen *Dagens Nyheter* tillsammans med den politiska studentföreningen Verdandi, vilka båda vid tillfället var anknutna till kulturradikalismen, är de aktörer som valts ut för analys. Fokus kommer ligga på fem medlemmar ur Verdandi som arbetade för *DN* och hade samröre med *DN*. Hur såg deras relationer ut sinsemellan. En avgränsning har gjorts till en debattartikelserie i *DN* med beteckningen ”djävulsstriden” där studieobjekten är involverade. Med djävulsstriden som exempel ämnar undersökningen belysa hur studieobjektens kulturradikalism kunde komma till uttryck på den offentliga arenan.

Keywords: *Dagens Nyheter*, Verdandi, kulturradikalism, ideologi, positionering, läran om helvetet, inbördes relationer.

Innehåll

1 Inledning.....	4
1.1 Syfte och frågeställning.....	4
1.2 Forskningsläge.....	5
1.3 Teori.....	7
1.4 Avgränsning och disposition.....	8
2 Undersökning.....	10
2.1 Samspelet mellan Verdandi och <i>Dagens Nyheter</i>	10
2.1.1 Kulturradikalismen, Verdandis ideologi.....	10
2.1.2 Folkbildningsprojektet och Verdandis kalendarium våren 1909.....	11
2.1.3 Verdandis koppling till <i>Dagens Nyheter</i>	13
2.2 De inbördes relationerna och dess betydelse för positioneringen.....	15
2.3 Hur kulturradikalismen kunde komma till uttryck i den offentliga debatten.....	18
2.3.1 Redogörelse och nyansering av djävulsstriden.....	18
2.3.2 Texturval från Bratts, Kinbergs och Öhrvalls debattartiklar i djavulsstriden.....	20
3 Sammanfattning.....	23
4 Käll- och litteraturförteckning.....	25
4.1 Otryckta källor.....	25
4.2 Digitala källor.....	26
4.3 Tryckta källor.....	26

1 Inledning

Opinionsbildande under sekelskiftet 1900 har ofta förknippats med dagstidningar och deras politiska redaktioner. Studentföreningar vid denna period var också högst involverade i opinionsbildande och kunde samverka med dagstidningar för att få inflytande. Ett exempel på detta är dagstidningen *Dagens Nyheter*'s relation till studentföreningen Verdandi.

Opinionsbildande har länge varit en fortgående process i det offentliga samtalet. Genom att analysera dagstidningars samarbete med studentföreningar för att åstadkomma detta, kan vi få en ökad möjlighet att förstå den komplexa naturen av att vilja påverka.

Verdandi var en liberalt kulturradikal studentförening som var hemmahörande i Uppsala. En kulturradikal vid denna tid innebar främst att tänka fritt, det vill säga tänka rationellt, logiskt med stöd av vetenskapen. Att vara en kulturradikal innebar med dåtidens kontext (utifrån en kulturradikals perspektiv) att tänka förnuftigt.¹ Verdandi påbörjade vid 1890-talet att träna sina medlemmar under föreningsmöten i positionering och opponering där aktualiserade stridsfrågor för tiden ingick. Verdandister kom så småningom även att få ledande positioner på universitet och dagstidningar, framför allt vänsterpressen kom under denna period att rekrytera från Verdandi. Det var *DN* som hade den tydligaste anknytningen till Verdandi. *DN* benämndes ibland som "Verdandiorganet" just för sina starka kopplingar till föreningen. Där verdandisten Otto von Zweigbergk vid sekelskiftet tillträdde som chefredaktör.²

1.1 Syfte och frågeställning

Denna undersökning ska ge en djupare förståelse för samspelet mellan Verdandi och *DN*'s opinionsbildande med ett fokus på individens inflytande. Vilken relation hade verdandisterna med varandra? Individerna som ska agera studieobjekt är tre debattörer (av tjugotre) i djävulsstriden som hade sitt ursprung i Verdandi, där alla hade varit ordförande i föreningen under sin studentperiod. Professor Hjalmar Öhrvall, Doktor Ivan Bratt och Doktor Olof Kinberg. Hur manifesterades deras gemensamma ideologiska övertygelser på den offentliga arenan? Utöver dessa kommer analyser göras om verdandisterna som arbetade för *DN*, Otto

¹ Sven Thidevall, *Kampen om samhällsreligionen: Dagens Nyheter's djävulskampanj 1909* (Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 2016), s. 30.

² Leif Kihlberg, *Dagens Nyheter och demokratins genombrott första delen: Ständigt i opposition 1888 – 1911* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1960), s. 118.

von Zweigbergk och Anton Karlgren. Debattartikelserien med beteckningen djävulsstriden kommer användas som ett konkret exempel på hur studieobjektens växelverkan och kulturradikalism kunde komma till uttryck.

De tre frågeställningarna som kommer användas lyder såhär: Vilket specificerat samspel hade Verdandi och *DN* vid sekelskiftet 1900? Vilken relation hade studieobjekten med varandra som kan ha haft betydelse för deras positionering i olika frågor? Hur uttrycktes Bratts, Kinbergs och Öhrvalls kulturradikalism i debattartikelserien djävulsstriden?

1.2 Forskningsläge

Studentföreningen Verdandi och djävulsstriden har uppmärksammats i flera presshistoriska, kyrkohistoriska och litteraturvetenskapliga tidskriftsartiklar, böcker och avhandlingar. En biskop och historiker som bedrivit forskning i detta område är Sven Thidevall med hans bok *Kampen om samhällsreligionen: Dagens Nyheter's djävulskampanj 1909* (2016). Thidevalls undersökning försöker ta hänsyn till både ett presshistoriskt, som ett kyrkligt perspektiv. Han fokuserar huvudsakligen på *DN*:s och kyrkans agerande, och mer specifikt på debatten mellan de två. Thidevall har enligt min tolkning en fallenhet mot att ställa sig på kyrkans sida i debatten även om han ämnar nyansera händelsen. Han framställer *DN* som en aning religionsfientliga och historielösa. Thidevall kommer användas som sekundärlitteratur för att kontextualisera källmaterialet.

I presshistorisk forskning tas djävulsstriden, förutom i antologin *Den svenska pressens historia* (2000–03), främst upp av *DN*-historikerna Ivar Ljungqvist, Leif Kihlberg och Stig Hadenius. Dessa tre historiker visar unisont på hur det över tid har funnits en kulturradikal linje hos *DN*. Även när tidningen skiftat åsikt på andra sociopolitiska områden.³

Denna forskningslitteratur är implicit forskning som är kopplat till dagspressen och vilken betydelse den haft för det moderna Sverige. Eller forskning om kyrkans ställning i 1900-talets Sverige. Kihlbergs forskning är av speciellt intresse då han har skrivit flertalet avhandlingar och böcker om personer kopplade till Verdandi. Det är dock viktigt att poängtera att Kihlberg själv varit medlem i Verdandi då hans namn upptäcktes i medlemsregistret. Därav efter att ha studerat hans forskning, så framkommer en viss jävighet i hans analyser och argumentation.

³ Thidevall 2016, s. 32–33.

Kihlberg har skrivit två böcker som är relevanta för ämnet. Den första är *Dagens Nyheter och demokratins genombrott första delen: Ständigt i opposition 1888 – 1911* (1960) som huvudsakligen går in på DN:s och Otto von Zweigbergks roll som opinionsbildare. Boken innehåller ett avsnitt med en biografi över Zweigbergk. Där tar han upp anledningen till involverandet i Verdandi som ska ha berott på viljan att skapa en sekulariserad stat med allmän rösträtt.⁴

Kihlbergs andra bok *Karl Staaff första delen: Verdandist, advokat, politiker 1860–1905* (1962) är en biografi och går in på Karl Staaffs (grundaren av Verdandi) ungdomsår och inledande karriär. Kihlberg har skrivit en klassisk biografi och redogör utförligt för Karl Staaffs liv. Han visar övergripande varför Staaff grundade Verdandi och härleder mycket till Staaffs filosofiska intresse för litteratur av Montesquieu, Rousseau och John Stuart Mill.⁵ Kihlbergs forskning är relevant och viktig för att få en överblick kring ämnet och förstå kulturradikalismen kring Verdandi och den politiska atmosfär som präglade föreningen.

Lennart Hartmann och Sten Egnells bok *Verdandi 1882–1932: Ur den svenska radikalismens historia* (1932) är en jubileumsskrift som också går in på bakgrunden till Verdandis grundande och utveckling. De menar att mot slutet av 1870-talet förändrades Sverige med anledning av flera faktorer. Industrialismens framväxt uppmärksammade komplicerade sociala frågor. Filosofin hade genom Comtes positivism skapat en ny ideologi, som byggde tron på mänsklighetens kunnande. Flera skandinaviska författare som kritiserade maktstrukturerna hade också sin höjdpunkt vid den här tiden. Strindberg, Brandes, Ibsen och Björnsons verk gav upphov till offentliga diskussioner om samhällsproblem.⁶ Den är tillsammans med Kihlbergs forskning viktig för att förstå Verdandis ställningstaganden.

Övrig sekundärlitteratur som kommer användas är Kjell Jonssons avhandling *Vid vetandets gräns: Om skiljelinjen mellan naturvetenskap och metafysik i svensk kulturdebatt 1870–1920* (1987) och Crister Skoglunds bok *Vita mössor under röda fanor: Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880–1940* (1991). Jonssons text går in på polemiken mellan naturvetenskap och filosofi. Där har information hämtats om Verdandis orsaker till att de valde ta avstånd från statskyrkan. Skoglunds text tar också upp

⁴ Kihlberg 1960, s. 114.

⁵ Leif Kihlberg, *Karl Staaff: Första delen Verdandist, advokat och politiker 1860–1905* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1962), s. 58.

⁶ Lennart Hartmann & Sten Egnell, *Verdandi 1882–1932: Ur den svenska radikalismens historia* (Uppsala: Almqvist & Wicksells Boktryckeri A.B, 1932), s. 9.

kulturradikalismen som formade studentföreningar som Verdandi. Boken är viktig att ha med för att förstå atmosfären som rådde bland studenter under sekelskiftet 1900.

Undersökningen kommer kunna nyttjas som ett bollplank mot den tidigare kronologiska historieskrivningen. Då fokus är att synliggöra mönster mellan kulturradikalismen hos Verdandi och *DN* i den offentliga debatten. Den tillför en ny dimension till ämnet på grund av en sociologisk och hermeneutisk infallsvinkel som tidigare inte existerat. Åtskilligt material i tidigare forskning om Verdandi har utförts av personer som haft ett samarbete med föreningen och varit medlemmar. Studien tillför därför ett nytt perspektiv då något tidigare samröre med föreningen inte ägt rum.

1.3 Teori

Det har redan nämnts att en sociologisk infallsvinkel och en hermeneutisk metod kommer nyttjas men ska nu ingående gå in på valen. Inspiration har hämtats från sociologen Patrick Baerts avhandling *Positioning Theory and Intellectual Interventions* (2012). Där vill han återintroducera *positioning theory* eller på svenska *positioneringsteori*.

Baert förklarar positionering som en process där särskilda egenskaper eller kännetecken kan appliceras till en enskild individ eller grupp. Metoden har använts inom marknadsföringssammanhang där teorin möjliggjorde att produkten i fråga kunde marknadsföras till den grupp företaget ville nå ut till.⁷ Positionering kan enligt Baert överföras till sociopolitiska forum i länder där dessa två områden är tätt sammankopplade med varandra.⁸ Sverige i början av 1900-talet är enligt min mening ett av dessa länder. Där gruppen hon ansåg sig höra hemma i, hade synpunkter på både religiösa som ideologiska frågor. Hennes uppfattning kom att formas av gruppens ställningstaganden.

Lagtillhörighet är enligt Baert avgörande i och med att positionering sällan undgår motstånd. En intellektuell har kanske en möjlighet att argumentera för sin sak ensam ett tag men så småningom kommer han utmanas av andra som kan porträttera honom som inaktuell och/eller utagerad. Positionering är därför en fortgående process som begär ett ständigt fokus på ämnet i fråga. Inte bara från individen utan även gruppen som individen tillhör. Gruppen

⁷ Patrick Baert, "Positioning Theory and Intellectual Interventions", *Journal for the Theory of Social Behaviour* vol. 42 issue. 3 (2012), s. 310.

⁸ Ibid, s. 313.

kan ställas inför att försvara en särskild position och i processen ignorera olika individuella uppfattningar.⁹

Teorin utmynnar i det att studieobjekten med gemensam bakgrund i kulturradikalismen och Verdandi, positionerade sig tillsammans i ideologiska och religiösa frågor. Detta var med avsikt att få en opinion i den valda frågan att växa. Studieobjekten positionerade sig således i symbios med kulturradikalismens ställningstaganden. I denna studie kommer ett fokus vara på att analysera ett enskilt försök till opinionsbildande vilket var djävulsstriden. Studieobjekten är som sagt Otto von Zweigbergk, Hjalmar Öhrvall, Ivan Bratt, Olof Kinberg och Anton Karlgren.

1.4 Avgränsning och disposition

En avgränsning kommer ske till att förklara Verdandis ideologi och analysera verdandisterna som var involverade i djävulsstriden. Ett texturval kommer hämtas ur debattartiklarna skrivna av studieobjekten, men övriga debattartiklar kommer lämnas utanför på grund av brist på omfattning. Tidningsartiklar ur *DN*:s arkiv, korrespondens mellan studieobjekten och material ur Verdandis arkiv kommer agera underlag för undersökningen. Detta källmaterial är en naturlig väg att gå för att hitta information som är relevant för studien. Vilket är att förstå Verdandis ideologi, studieobjekten och varför de resonerade som de gjorde i debattartiklarna.

Källmaterialet är ojämnt fördelat mellan studieobjekten då det inte funnits lika mycket material om alla studieobjekten. Öhrvall och Zweigbergk kommer vara de mest framträdande med Bratt som trea. Det finns minst relevant material om Kinberg och Karlgren men det jag kommit över bidrar ändå till resultatet. David Bergström är en annan verdandist som innehar en viktig roll i undersökningen. Han kommer dock inte agera studieobjekt men verkar som bevisföring angående första frågeställningen, då han är recipient för ett telegram från Zweigbergk.

Begränsningar kan finnas gällande konkret information om Verdandis ideologi, om man endast utgår från tidningsartiklarna. Därför kommer Otto von Zweigbergks bok *Studentföreningen Verdandi 1882–1892: Ett stycke kulturhistoria* (1892) användas. Boken behandlar hans studietid och engagemang i Verdandi. Därutöver kommer Anton Karlgrens bok *Däfvulsstriden våren 1909: En serie uttalanden om djävulen och helvetet* (1909)

⁹ Baert 2012, s. 316.

användas som källa. Karlgrens bok är en sammanställning över debattartiklarna i djävulsstriden. Boken underlättar därför enormt i analysarbetet. De två böckerna bidrar som kompletterande källmaterial för att kontextualisera och exponera Verdandis påverkan över djävulsstriden.

Att endast fokusera på studieobjekten och deras gemensamma ideologi och nämnare i Verdandi. Hur deras inbördes relationer kunde se ut och hur deras kulturradikalism kunde utspelas i en debattartikelserie som djävulsstriden, möjliggör en naturlig avgränsning för en C-uppsats. Källmaterialet med denna avgränsning är inte för omfattande för att åstadkomma en grundlig genomarbetad undersökning.

En tematisk form av skrivande kommer användas då ett kronologiskt upplägg i princip är omöjligt att nyttja då mycket av källmaterialet saknar specifika datum. Dessutom kommer undersökningen hoppa mellan årtalen. Årtalen är visserligen av vikt men det är innehållet i korrespondensen och artiklarna som ska vara i fokus.

Upplägget ser ut som följande att del 2.1 behandlar Verdandis ideologi, föreningens folkbildningsprojekt, Verdandis kalendarium våren 1909 och avslutas med att visa hur samspelet mellan Verdandi och *DN* kunde gå till. 2.1 svarar på första frågeställningen och är viktig för att förstå delarna 2.2 och 2.3. Del 2.2 behandlar de inbördes relationerna mellan studieobjekten där korrespondens utgör källmaterialet. Denna del kommer ge svar på andra frågeställningen. Del 2.3 kontextualiserar och nyanserar djävulsstriden. Sedan analyseras argumenten i debattartiklarna som skrevs av Öhrvall, Bratt och Kinberg och kommer ge svar på tredje frågeställningen. Undersökningen avslutas med en sammanfattning av analysarbetet.

Gällande begreppsanvändning kommer ”kulturradikal” att brukas istället för ”frisinnad” eller ”radikal”. Skoglund förklarar att beteckningen kulturradikal är en term som inte började användas förens på 1920-talet och att vid sekelskiftet kallade man sig för frisinnad eller enkelt radikal. Kulturradikalismen är en beteckning som blivit accepterad i efterhand och där beteckningen frisinnad dessutom fått en annan innebörd idag.¹⁰ Frisinnad innehar även idag en liberal betydelse men står för tolerant och fördomsfri snarare än förnuftig och rationell som vid förra sekelskiftet. Begreppen tolerant och fördomsfri har i sig dessutom en annan innebörd idag, då de sakpolitiska frågorna skiljer sig markant och den politiska kontexten är annorlunda. Lika som skillnaden på att vara en liberal för hundra år sedan och liberal idag har

¹⁰ Crister Skoglund, *Vita mössor under röda fanor: Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880–1940* (PhD dissertation) (Stockholm: Studies in the history of ideas, 1991), s. 55.

differentiella meningar. För att undvika missförstånd kommer jag därför använda mig av kulturradikal och kulturradikalism i undersökningen för att den beteckningen kategoriserar mer specifikt vad studieobjekten stod för. Även om frisinnad brukas av studieobjekten själva.

2 Undersökning

2.1 Samspelet mellan *Verdandi* och *Dagens Nyheter*

2.1.1 Kulturradikalismen, *Verdandis* ideologi

Kulturradikalismen hämtade idéer från flera olika, och ibland motsägelsefulla håll, vilket med dagens perspektiv kan ge ideologin ett splittrat intryck. En kan ändå redogöra vissa säregna drag och världsuppfattningar som ingår i det kulturradikala synsättet. Otto von Zweigbergk tydliggör att de kulturradikala ville förändra det svenska samhället åt en riktning som kan benämnas som förnuftets utopi. De ville påbörja en sekulariseringsprocess som skulle förändra den samhälleliga moralen. Samhället skulle förmedla en öppenhet och ärlighet som skulle ersätta irrationalitet och vidskeplighet.¹¹ Den kulturradikala vågen, som startade på 1880-talet, rörde emellertid enbart en liten minoritet studenter, men det var en högljudd minoritet.¹²

Den ideala kulturradikalen enligt Crister Skoglund, var en kompromisslös personlighet där en stark individ skulle stå i fokus. Även om individualismen var relativt ny och liten i studentkretsar på 1880-talet, utgick kulturradikalerna från individen i sina reflektioner och argument. Individen skulle ta ansvar för sitt eget liv och individen själv skulle bilda sig en åsikt om socio-politiska frågor. En stark tro hystes också till individens förmåga att påverka samhället. Skoglund anser att det även fanns en negativ aspekt i kulturradikalismen. Ibland ansågs att målet helgar medlen, med motiveringen att det gamla var tvunget att försvinna för att det nya skulle få plats.¹³

I sinom tid kom kulturradikalismen att hamna i konflikt med det äldre etablissemanget. Uppsala universitetsrektor Carl Yngve Sahlin kom med den akademiska kåren att kollidera med *Verdandis* sätt att se på bildning. Där de skilde sig åt radikalt, var i synen på hur processen om den bildade människan skulle utformas. Den akademiska kåren stod för vad

¹¹ Otto von Zweigbergk, *Studentföreningen Verdandi 1882–92: Ett stycke kulturhistoria från Upsala* (Uppsala: Föreningen Verdandis förlag, 1892), s. 58.

¹² Skoglund 1991, s. 55.

¹³ *Ibid*, s. 59.

Skoglund benämner som det ”patriarkala bildningsidealet” där en uppfostran av individen för att tänka rätt framför att tänka fritt prioriterades. Verdandisterna utgick från ett motsatt håll med självbildningsidealet. Verdandisterna förutsatte att varje individ själv hade förmågan att kunna bilda sig en egen uppfattning genom diskurser, egen läsning och debatter. En aktiv inläring av fakta och empiri som individen själv hade ansvar för.¹⁴

Kihlberg klargör att konflikten mellan de två bildningsidealen inte sällan utspelade sig i dagstidningarna. Liberala tidningar som *DN* predikade ofta självbildningsidealet medan konservativ press hörde till de negativa rösterna. Kihlberg tar upp ett exempel om journalisten C.D. af Wirsén från dagstidningen *Vårt Land*, som bland annat skrev en artikel där han klagade över verdandisterna för deras motsträvighet för att tänka rätt framför att tänka fritt.¹⁵

2.1.2 Folkbildningsprojektet och Verdandis kalendarium våren 1909

Verdandisternas syn på bildning gav sig tydligast uttryck i folkbildningsprojektet. Verdandisterna betraktade folkbildningsprojektet som en viktig del i arbetet mot de gamla institutionerna. Verdandi firade 25 år 1909 och *DN* publicerade en artikel rörande Verdandis småskriftsserie som förklarar föreningens ambitioner. *DN* skriver att det fastslogs från början också i fråga om småskriftserien, så skulle Verdandis kulturradikalism strängt fasthållas. Därför bestämdes att inget ämne bör ses som alltför kontroversiellt. Denna bestämmelse var ledande för alla Verdandis beslut gällande folkupplysningsarbetet. De billiga småskrifterna nådde en stor popularitet och antalet sålda exemplar hade vid 1909 nått nära en halv miljon. Redaktören vid 1909 var ett av studieobjekten för undersökningen, Ivan Bratt. *DN* förklarar att han var en av föreningens ledande krafter. Ett komplement till småskrifterna utgjordes av populärvetenskapliga tidningsartiklar som började utges 1898 där aktuella frågor inom vetenskapen behandlades. Verdandi utvecklade även en hel del föredrag där medlemmar från föreningen höll kostnadsfria lektioner åt ett 100-tal arbetare årligen i bland annat språk, statskunskap och andra ämnen.¹⁶

Diskussionsmöten om vetenskap, filosofi och religion inom Verdandi, pågick regelbundet. Möten i ämnen som ”statskyrkans och prästernas förhållande till vårt lands kultur” skulle

¹⁴ Skoglund 1991, s. 75.

¹⁵ Kihlberg 1960, s. 118.

¹⁶ Författare okänd, ”Några av Verdandis ledande män: Hvad den frisinnaede föreningen uträttat”, *Dagens Nyheter*: 27/10 1907, [https://arkivet.dn.se/tidning/1907-10-27/13473A/2?searchTerm="+hjalmar+%C3%B6hrvall](https://arkivet.dn.se/tidning/1907-10-27/13473A/2?searchTerm=), [hämtad 2019-04-22].

diskuteras och inleddes ofta med en föreläsning om ämnet som sedan övergick till offentlig diskussion.¹⁷ Vid ett av Verdandis sammanträden som hölls d. 26 oktober 1891, diskuterades ”viljans frihet” där svenska kyrkans präster togs upp. Hjalmar Öhrvall var närvarande och anslöt sig till inledarens uppfattning om att betydelsen av viljans frihet i ett moraliskt perspektiv, varit överskattad. Öhrvall menar att religionen alltid har stått på en deterministisk grund. Han fortsätter med att säga att det är förvånande att prästerna är motståndare till determinismen. En kan vara determinist utan att förneka valfrihet. Andra områden måste motivera sina övertygelser. Till exempel måste psykologin göra en utredning för motivet till ett specifikt val. Enligt vetenskapen förklaras viljan med att den följer naturens lagar. Enligt kristendomen är däremot viljan ensam i att inte följa ett orsakssamband.¹⁸

Öhrvall och Olof Kinberg höll vid 1900-talets början ofta föreläsningar och skrev recensioner, både för Verdandi och *DN*. Våren 1909 (året för djävulsstriden) var en relativt lugn period för Verdandis verksamhet i jämförelse med tidigare år. Den 11 feb hölls det ett sammanträde där Öhrvall höll ett föredrag om Charles Darwin med anledning för 100 årsminnet av hans födelse.¹⁹ Det uppstod en diskussion efteråt med anledning av föredraget där professor Rutger Sernander och Öhrvall yttrade sig.²⁰

Under loppet av februari och mars anordnades serieföreläsningen i ”modern kriminalpolitik” för föreningen. Föreläsaren var Kinberg som vid tillfället var överläkare på Stockholms stadssinnessjukhus. Kinberg behandlade ”Tillräknelighetsproblemet” på föreläsningen fredagen den 26 feb, onsdagen den 3 mars och fredagen den 5 mars. Datumen för Kinbergs föreläsningar togs upp i *DN* den 20 feb 1909.²¹

Förutom föreläsningen om Darwin recenserade också Öhrvall d. 1 april 1909 boken ”Människan” av professor Leche i *DN* som behandlar evolutionen. Där diskuterar han boken som omfattande och rikhaltig, men likväl lättfattligt och underhållande arbete. Öhrvall menar att Leche har en utförlig framställning av den allmänna utvecklingsläran och nödvändig förståelse för framläggningen av mångfaldighet. Öhrvall avslutar med att berömma arbetet

¹⁷ *Protokoll, hållet vid Verdandis sammanträde*: 03/10 1891 (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv), signum U 3001d.

¹⁸ *Protokoll hållet vid Verdandis sammanträde*: 26/10 1891 (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv), signum U 3001d.

¹⁹ *Protokoll hållet vid Verdandis sammanträde*: 08/02 1909 (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv), signum U 3001g.

²⁰ *Protokoll hållet vid Verdandis sammanträde*: 11/02 1909 (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv), signum U 3001g.

²¹ Författare okänd, ”Föreläsningar om strafflagstiftningen”, *Dagens Nyheter*: 20/02 1909, <https://arkivet.dn.se/tidning/1909-02-20/13941B/1?searchTerm=ivan+bratt+verdandi>, [hämtad 2019-04-22].

igen. "Genom detta förträffliga arbete har prof. Leche givit vår litteratur i utvecklingsläran en ovärderlig tillökning. Ingen, [...] bör försumma att studera detsamma, och det borde icke få saknas i något bibliotek."²²

Som vi sett bestod kulturradikalismen i föreläsningarna och var en given faktor i hur medlemmarna bildades hos Verdandi. Naturvetenskapliga ämnen som evolutionen hade en framträdande roll och överensstämmer med det kulturradikala idealet om vetenskapen som väsentligast i utbildningen. Samarbetet mellan *DN* och Verdandi framgår också tydligt där *DN* ger kulturradikalismen utrymme genom omnämmandet av studieobjektens föreläsningar, samt tilldelandet av vetenskapliga recensioner för tidningen. För att klargöra detta samarbete tydligare ska kopplingen mellan Verdandi och *DN* härnäst analyseras.

2.1.3 Verdandis koppling till Dagens Nyheter

En inbjudan till att skriva en artikel i *DN* kunde se ut som ett telegram som Zweigbergk sände till den välkände verdandisten David Bergström d. 16 augusti 1906. Bergström hade varit ordförande i föreningen några år under 1880-talet och blev den förste redaktören för småskriftserien 1888. Han bidrog också med en egen skrift till serien, *Den politiska rösträtten* (1890, 6:e uppl. 1905). Skriften var en historisk-statistisk undersökning samt en upplysningstext för den allmänna rösträtten och fick stor spridning och positiv respons från flera håll. Åren 1883–84 och 1892–93 hade Bergström också varit anställd på *DN*.²³

Man kan svårligen öfverskatta betydelsen af ett intimt samarbete mellan pressen och dem som vilja sätta in sina krafter på den samhällsutveckling som just tidningen har till plikt att främja och återspegla. Båda parterna behöfva hvarandra.

Sedan fortsätter han med att skriva hur *DN* har vänt sig till vetenskaperna för att ge dem tillfälle att få yttra sig i frågor där deras sakkunskap och erfarenhet efterfrågas. Han avslutar med att specificera varför just Bergströms åsikter är av vikt för tidningen.

Dagens Nyheter vänder sig härmed till Eder för att uttryckligen påpeka att tidningens spalter tacksamt stå öppna när helst Ni vill taga dem i anspråk för Edra bidrag de må nu röra sig om nya upptäckter, intressanta iakttagelser eller diskussionsinlägg till belysande af en föreliggande viktig fråga. Vi adressera oss till Eder

²² Hjalmar Öhrvall, "Ett omdöme af proffessor Öhrvall om Prof. Leches nya arbete MÄNNISKAN, hennes uppkomst och utveckling", *Dagens Nyheter*: 01/04 1909, <https://arkivet.dn.se/tidning/1909-04-01/13980b/2?searchTerm=hjalmar+C3%B6hrvall>, [hämtad 2019-04-22].

²³ G. Jacobson, "David Kristian Bergström: Diplomat, Riksdagsledamot, Journalist, Lantförsvarsminister", *Svenskt Biografiskt Lexikon*, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=18677>, [hämtad 2019-06-21].

närmast i Eder egenskap af frisinnad och räkna på att det faller sig naturligt för Eder att som språkrör anlita en tidning, hvars utpräglade framstegsvänlighet torde få anses tillräckligt pröfvad.²⁴

Den inbjudan som Zweigbergk skickade till Bergström om att skriva i *DN* är av allt att bedöma inte ett undantag. Min analys är att dessa telegram också sändes till studieobjekten eftersom de kontinuerligt fick uttala sig i *DN*. Det finns två delar i telegrammet som har högst relevans. Den första är när Zweigbergk trycker på hur viktigt det är att ha ett samarbete mellan ”pressen” och de som vill påverka opinionen. Det är tydligt att Zweigbergk vänder sig till likasinnade som har en gemensam ideologi när han vill påverka opinionen. Den andra är när han uttryckligen vänder sig till Bergström för att han är ”frisinnad”. Här finns enligt min mening ett bevis på hur *DN*:s urvalsprocess gick till när de bad om åsikter i tidningen.

Kihlberg nämner att i pressen gav *DN* verdandisterna sitt fulla stöd. Vid 1889 hade relationen stärkts av att *DN* sympatiserat med Verdandi i Brandesrabaldret. Brandesrabaldret benämns som den händelse där uppemot halva studentkåren mobiliserades i protest mot ett tal som hölls av just Bergström. I talet hyllade han den danske författaren Georg Brandes som ansågs kontroversiell och talet tolkades av många som att han gav ”förklenade omdömen” om lärarkåren.²⁵ *DN*:s analysarbete av denna händelse resulterade i att försöka avtrubba effekten av talet. Bergström kom sedan att stärka förbindelsen mellan *DN* och Verdandi. Han var dessutom den som uppmuntrade Zweigbergk att söka anställning på tidningen.²⁶

Thidevall förklarar vidare att när Zweigbergk blivit huvudredaktör för *DN*, introducerade han en ”stram regim, som under krigstid”. Medarbetarna skulle vara medvetna om att de stod på en sida som inte vek sig för tidningens politiska ideal och mål. Denna *DN* retorik kom att nå sin höjdpunkt åren före krigsutbrottet 1914. Zweigbergk ansågs vara *DN* personifierad, och hans motto var att tidningen skulle betyda allt, även för medarbetarna. Anton Karlgren har återgett, att tidningen skulle framträda som en sammansatt enhet. Medarbetarna betraktades som språkrör och individen i sig hade inget inflytande över budskapet. Självsynen hos *DN* under denna period kan förklaras som elitistisk, tidningen var den som stod framför alla andra i Sverige. Det ska sägas att denna självgodhet inte var obefogad. Då i samband med en större upplaga utkonkurrerade *DN* de andra dagstidningarna.²⁷

²⁴ Telegram från v.Zweigbergk till David Bergström: 16/08 1906 (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv), signum F 957 aa:9.

²⁵ Kihlberg 1960, s. 119.

²⁶ Ibid, s. 119.

²⁷ Thidevall 2016, s. 50.

Tas Kihlbergs och Thidevalls slutsatser in i analysen om samarbetet mellan *DN* och Verdandi och Zweigbergks tid som chefredaktör, synliggörs en tendens där kulturradikalismen är stark. Det får sägas att om Thidevalls analys är korrekt så verkar stämningen hos *DN* under den här tiden, varit som en paradox då kulturradikalismen stod för en stark individ medan *DN* arbetade tvärtom. Genom att synliggöra hur *DN* samarbetade med verdandister som Bergström, visar det tydligt på hur ingrott behovet av positionering var för att påverka opinionen.

2.2 De inbördes relationerna och dess betydelse för positioneringen

För att visa på hur de inbördesrelationerna kunde se ut mellan studieobjekten, har en brevväxlingsserie mellan Öhrvall och Zweigbergk analyserats. Breven handlar om tryckfrihetslagen där de har skilda uppfattningar kring vad som är den bästa vägen att gå för att bilda opinion. En ändring i tryckfrihetsförordningen lades ut som proposition i riksdagen d. 31 jan 1896 som övergripande behandlar striktare regler kring publicering av försvarsrelaterade handlingar.²⁸ Den tros ha betraktats bland flera som en inskränkning mot dagstidningars möjligheter att bilda opinion, där Öhrvall såg propositionen som ett hot medan Zweigbergk inte gjorde det. Brevväxlingen pågår under december 1896 där datumet för Öhrvalls brev är okänt medan Zweigbergks brev innehåller datum. Enligt min bedömning är ordningen i brevväxlingen som följer nedan. Det går dock inte att fastställa med säkerhet utan är min tolkning utifrån vad studieobjekten har skrivit till varandra.

Öhrvall kritiserar i sitt brev Zweigbergks inställning till propositionen. I tolkningen av kritiken så framgår det att Öhrvalls ståndpunkt grundar sig i att de nuvarande försöken till opinionsbildande för att försvara den äldre tryckfrihetslagen inte är tillräckligt, trots att opinionen växer. Han fortsätter med att kritisera *DN*:s åtgärder för att bilda opinion där han menar att tidningarna tidigare tog ett större ansvar.²⁹ Han hänvisar till 1830-talet och

²⁸ Författare okänd, "Kong!., Maj:ts nåd. Proposition Ko 23", *Sveriges Riksdag*, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/kong-majts-nad-proposition-ko-23_CT3023/html, [hämtad 2019-06-22].

²⁹ *Brev från Hj. Öhrvall till v.Zweigbergk*: utan datum (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv), signum Q20:15.

Aftonbladets grundare L.J. Hjerta³⁰ som påverkade opinionen baserat på att han uttryckte sina ärliga åsikter.³¹

Den andra punkten är att tidningarna alltmer lägger energi på att ta hänsyn åt vad de tror deras kundkretsar vill höra. Tidningarna vänder enligt Öhrvall allt för ofta kappan efter vinden. Det får som konsekvens att tidningarna har en minimal betydelse för opinionsbildandet. En ärlig och förnuftig åsikt har en större chans att påverka opinionen.³²

Korrespondensen mellan de två kan spåras tillbaka till 1887 och där görs tolkningen att de två var nära vänner då de frekvent tilltalade varandra som ”broder”, men där Öhrvall innehade en mindre mentorsroll åt Zweigbergk.³³ I denna brevväxling från Öhrvall till Zweigbergk kan ett mönster urskiljas som styrker min uppfattning om positionering och dess betydelse. Öhrvall drar sig inte för att kritisera Zweigbergk och *DN*. I det brev som tagits upp så framgår det att Öhrvall hade ett inflytande (eller i alla fall ville ha ett inflytande) över Zweigbergks positionering ifråga om hur han och *DN* skulle förhålla sig opinionsbildandet.

Kihlberg skriver att Zweigbergk anställdes som redaktör för *DN* under sommaren 1894 och var vid 1896 högst delaktig i *DN*:s politiska redaktion.³⁴ Ett plausibelt svar från Zweigbergk till Öhrvall har hittats och är från d. 1 dec 1896. Zweigbergk inleder med att skriva ”Broder Hj. Öhrvall!”, han förklarar att han inte är bekant med vissa delar av Öhrvalls kritik. Han håller dock med om att tidningarna är rädda för sin existens och beter sig därefter oavsett vilka övertygelser de bär på.³⁵ I ett senare brev från d. 8 dec 1896 framgår innehållet definitivt som ett svar angående Öhrvalls kritik.

Broder! Hjertligt tack för vänliga brevet af i går, [...] det resonemang du utveckla, kan jag selsamt ej följa med på. [...] Valet står mellan den nuvarande lagen ock en sämre ock det synes mig, att man kan göra något för att undvika det senare alternativet.

³⁰ Knut Wichman, ”Lars Johan Hjerta: Grosshandlare, Industriidkare, Publicist, Riksdagsledamot”, *Svenskt Biografiskt Lexikon*, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/mobil/Artikel/13575>, [hämtad 2019-05-22].

³¹ *Brev från Hj. Öhrvall till v.Zweigbergk*: utan datum (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv), signum Q20:15.

³² *Ibid.*

³³ *Brev från v.Zweigbergk till Hj. Öhrvall*: 16/07 1887 (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv), signum Q20:12.

³⁴ Kihlberg 1960, s. 129.

³⁵ *Brev från v.Zweigbergk till Hj. Öhrvall*: 1/12 1896 (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv), signum Q20:12.

Zweigbergk fortsätter sedan med att förklara att opinionen försvaras av den rättsliga tryckfriheten och det är ytterst allvarligt om den inskränks. Den som säger att den kan göra något för att påverka opinionen måste göra en grov gissning.³⁶

Här har det visat sig att Zweigbergk och Öhrvall hade en etablerad relation med varandra. Dessutom framgår information i breven om att de båda männen hade skilda uppfattningar där dispyten grundades i hur de skulle positionera sig gällande den politiska frågan. Zweigbergk har en relativt försiktig hållning till opinionsbildandet än Öhrvall (det ska sägas återigen att Zweigbergk inte ansågs vara försiktig som redaktör för *DN* utan snarare tvärtom). Dock med hänseende till Zweigbergks andra brev så tycks det som att han har ändrat sin uppfattning en del. Brevväxlingen är i linje med teorin om positionering i det avseendet att de båda männen vill driva en politisk fråga. Där den ene indirekt säger åt den andre att positionera sig ärligare i sina åsikter, vilket den andre också så småningom till viss del gör.

Några år senare sänder Ivan Bratt (född 1878) två brev med ett års mellanrum till Öhrvall gällande småskriftsserierna från d. 28:e april 1900 och d. 8:e mars 1901. Det visar sig att även Bratt titulerar Öhrvall som ”broder”, Bratt berättar att han behöver assistans och råd. Han formulerar sig i första brevet att han tror de nya upplagorna blir ”mycket bra” och att illustrationerna har levt upp till förväntningarna.³⁷

I det andra brevet till Öhrvall sänder Bratt med brevet en del ur en uppsats (men där det inte framgår vad uppsatsen handlar om) som han vill att Öhrvall ska kolla på. Han nämner att Zweigbergk ”vågade sig ej på den” och undrar om Öhrvall kan kolla på den och svara på om den är lämplig för de populärvetenskapliga artiklarna. Vidare skriver Bratt att om Öhrvall anser att texten håller en hög nivå så får han gärna vetenskapligt granska texten när han har tid. Han avslutar med att bjuda in Öhrvall till middag med Bratt och hans fru som han gärna vill ska pågå ”hela afton”, detta när Öhrvall såklart vill och kan.³⁸

Jag kan se en likhet mellan Bratts och Zweigbergks brev. Både Bratt och Zweigbergk skriver till Öhrvall med stor respekt där den ene ber om råd och den andre tar emot kritik med stor respekt för Öhrvalls kunnande. Det framgår i breven att dessa tre män hade kontinuerlig kontakt med varandra och att Öhrvall innehade högst anseende.

³⁶ Ibid.

³⁷ *Brev från Ivan Bratt till Hj. Öhrvall*: 28/04 1900 (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv), signum Q 20:2.

³⁸ *Brev från Ivan Bratt till Hj. Öhrvall*: 08/03 1901 (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv), signum Q 20:2.

Gällande de inbördes relationerna så är min slutsats att Öhrvall, Zweigbergk och Bratt hade kontinuerlig kontakt med varandra, de kända alla varandra väl när djävulsstriden började. Dock så var inte alltid relationerna fläckfria då Öhrvall till exempel kritiserade Zweigbergk för inte positionera sig tydligare rörande opinionsbildandet. Vilket styrker mitt resonemang kring behovet av samspel för positionering. Angående Kinberg dras slutsatsen att han rörde sig i samma rum som de andra. Eftersom han fick uttala sig i *DN* emellanåt, var han av allt att bedöma bekant med Zweigbergk.

2.3 Hur kulturradikalismen kunde komma till uttryck i den offentliga debatten

2.3.1 Redogörelse och nyansering av djävulsstriden

Låt oss se hur dessa kulturradikaler positionerade sig i den s.k. djävulsstriden 1909. Först ska en redogörelse förtydliga vad djävulstriden handlade om. Ett diskussionsmöte anordnades om ”Kristendom och den fria tanken” på Folkets hus i Stockholm den 4 februari 1909. Där yrkade flera debattörer på att avlägsna läran om helvetet från kyrk- och skolundervisningen.³⁹ Det var *DN* som uppmärksammade diskussionsmötet och gick vidare med en egen kampanj. De rubricerade kampanjen som ”djävulsstriden” och strukturerade den i debattartikelform där utvalda präster, professorer och doktorer fick uttala sig och kommentera läran om helvetet.⁴⁰ Det var ingen fysisk debatt utan pågick under månaderna mars och april med en av *DN*:s kolumnsidor som forum. Kampanjen blev en del av dragkampen mellan demokratiska krafter med krav på reformer och en av det gamla agrarsamhällets institutioner, svenska statskyrkan.

Kyrkan betraktades av *DN* och Verdandi som en symbol för de äldre institutionernas strukturella makt över invånarnas tankar och frihet. Genom att fokusera på en specifik fråga som läran om helvetet, såg de en möjlighet att ifrågasätta den rådande maktordningen. De menade koncist att kyrkan grundade sig på ett auktoritärt system som kunde hota demokratiska reformer.⁴¹

1909 var *DN* under sin mest intensiva period med Zweigbergk som chefredaktör. Den 29e maj (en månad efter djävulsstridens avslutande) konfronterar Zweigbergk i en artikel den liberale teologen Samuel Fries som varit involverad i debatten. Liberal teologerna var mot den

³⁹ Thidevall 2016, s. 7.

⁴⁰ Ibid, s. 11.

⁴¹ Kjell Jonsson, *Vid vetandets gräns: Om skiljelinjen mellan naturvetenskap och metafysik i svensk kulturdebatt 1870–1920* (arkiv avhandlingsserie 1987), s. 106.

ortodoxa bokstavstroende kristendomen. De var ofta för synen på den kulturhistoriska utvecklingen som ett förverkligande av kristna ideal, de accepterade en form av bibelkritik och historisk forskning om Jesus. Det fanns en sorts billighet att gå till mötes hos liberal teologerna, de var nästan kulturradikala men vågade sig inte ända fram. Det är detta Zweigbergk är kritisk mot i Fries uppfattning om religionen, det är i linje med den kompromisslösa kulturradikalism som präglade *DN* och *Verdandi*. Angreppspunkten låg kortfattat i att liberal teologerna var värre än de ortodoxa på grund av deras avståndstagande för vissa äldre traditioner inom kyrkan när de märkte att opinionen blåste åt ett annat håll.

Jag börjar förstå er bättre än förr, herr teologie doktor och kyrkoherde. Hjalmar Söderberg har rätt: ni är född till präst i en modern statskyrka, där man inför allmän rösträtt vid prästval, där man inte fäster den ringaste vikt vid föråldrade dogmer om transcendentala ting. [...] Ni är född med segerhuvan, ni är den kyrkliga renässansens verkliga triumfator, ty ni är, om det tillåtes en annan att rannsaka hjärtan och njurar som ni själv gör, ni är den minst religiösa människa jag har fått korn på. jag erkänner utan vidare er överlägsenhet.⁴²

De olika sidorna i djävulsstriden var således inte så svartvita som en på förhand kan tro, där det på ena sidan ska ha funnits präster och den andra professorer och läkare. Lägren som deltog i djävulsstriden kan delas upp i tre grupper enligt Curt Forsbring, med hänseende till deras syn på kyrkoläran. Grupperna benämns som de ortodoxa, fritänkarna/kulturradikalerna och de liberala/liberalteologerna. För de ortodoxa handlade djävulsstriden kortfattat om att försvara de kyrkliga traditionerna. Två grundargument framfördes. Att verkligheten i sig och lidandet som människor fick utstå på en daglig basis visade på en existens av djävulen, detta kunde styrkas med bibeln. De ortodoxa var däremot inte för synen på en djävul som en bokstavligt talat riktig person, och att helvetet skulle finnas på en geografisk plats. Existensen av en djävul skulle tolkas bildligt. Detta läger representerades av bland annat av biskopen Gottrid Billing, kyrkoherden H. E. Hallberg samt kyrkoherden och teologidoktorn Axel Landquist. Kulturradikalernas ambition var som sagt en sekulär stat och gick in i debatten med avsikten att avlägsna läran om helvetet. De mest framträdande av liberalteologerna var kyrkoherden Samuel Fries, doktorn E. J. Ekman, pastorn Nils Hannerz med mera. De stod för ett kritisk granskande, vetenskapligt förhållningssätt till Bibeln. De var religiösa i den mening att de var troende, men de betraktade inte sin tro som knuten till kyrkoläran. Deras position varierade således i högre grad från individ till individ än de andra två lägren, även om majoriteten var mot läran om helvetet.⁴³

⁴² Thidevall 2016, s. 114–115.

⁴³ Ibid, s. 29–30.

2.3.2 Texturval från Bratts, Kinbergs och Öhrvalls debattartiklar i djävulsstriden

Bratt är den som yttrar sig först av verdandisterna. Han fokuserar på den moderna forskningen som han menar givit mänskligheten ovärderliga hjälpmedel för hur vi ska förstå oss själva. De vill säga människans uppkomst. Han går in på etiken och menar att endast utifrån utvecklingsläran kan vi förstå varför vissa egenskaper betraktas som onda, andra som goda. Egenskaperna kan enligt Bratt komma från två håll, anlag eller sociala förhållanden. Det finns inget tredje alternativ och människan kan inte ärva några egenskaper från djävulen. ”Mitt jag, i godt som ondt, är resultatet af mitt arf och den miljö hvori jag lefvat.”⁴⁴

Men djävulen torde icke längre behövas. Mången skall helt visst skiljas från honom med saknad. Gamla anor och blått blod har han alltid haft, och kan man skräma till goda handlingar, så har han för visso gjort mycket godt. Den som fortfarande är oviss om hans existens uppmanas at ställa frågan rätt, så blir nog svaret riktigt.⁴⁵

De tydligaste punkterna när kulturradikalismen kommer till uttryck i Bratts argumentation, är när han trycker på evolutionsläran och när han tar upp ”gamla anor och blått blod”. Evolutionslärans betydelse inom kulturradikalismen är otvetydig men med det sagt så är det inte ett unikt särdrag. Vetenskapen om evolutionen hade vid den här tiden fått stort genomslag på den akademiska arenan och tron på evolutionen löpte över hela spektrumet, konservativ som liberal.

När han talar om djävulen som blåblodad (adlig/högättad) tydliggör det enligt mig en del av Bratts ideologiska hemvist. Det är det uppenbaraste särdraget i debattartikeln som kan spåras till kulturradikalismen och Verdandi. När vi vet hans bakgrund i Verdandi så visar uttalandet på att Bratt vill addera ett klassperspektiv. Där de ortodoxa prästerna står för den gamla maktordningen och överklassen medan Bratt vill presentera sig som den som krigar för jämlikhet och reformer. Uttalandet ligger i linje med vad kulturradikalismen ville åstadkomma, vilket var att ifrågasätta de gamla institutionerna och maktstrukturerna.

Överläkaren Kinberg väljer i sin debattartikel att fokusera på kyrkans relation till sinnessjukdom. ”Det är obestridligt att djävulen och i allmänhet kristendomen spelat en stor roll i fråga om uppfattningen rörande sinnessjukdomarna.” Han fortsätter sedan med att ta upp exempel från antiken. Där en vetenskaplig syn ska ha präglat inställningen till sinnessjukdomar och drar en parallell till upplysningens tankar. Den vetenskapliga

⁴⁴ Anton Karlgren, *Djävulsstriden våren 1909: En serie uttalanden om djävulen och helvetet* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1909) s. 50.

⁴⁵ Karlgren 1909, s. 51.

inställningen gällande sinnessjukdom under antiken, delar enligt Kinberg mycket med 1800-talets vilket ”äro högst aktningsvärda”.

Sedan kom kristendomen. Ungefär från år 200 till år 1800 var dess uppfattning af dessa frågor den dominerande. Genom att ge vika för djäfulvens frestelser vore människan själf skulden till att hon råkat i detta tillstånd, och sinnessjukdomen vore Guds straffdom öfver henne.⁴⁶

Han fortsätter med att peka på att denna tankebana ledde till ”monstruösa följder” för behandlingsmetoderna. Genom att försöka driva ut ondskan ur kroppen med besvärjelser eller ren tortyr. Orsaken till att så många far illa på mentalsjukhusen är på grund av den teologiska psykiatrin. Han menar att deras behandlingsmetoder snarare förvärrar patienterna än förbättrar dem.⁴⁷

Kinberg använder sin erfarenhet som överläkare på Stockholms stadssinnessjukhus i resonemanget. Kinberg liksom Bratt tillsätter ett klassperspektiv i sin analys som är en viktig komponent inom kulturradikalismen, den är inte lika tydlig som Bratts men ska förklara varför det är ett klassperspektiv. De sinnessjuka representerar den undre klassen och kyrkan står återigen för förtryckarna och överklassen. Han pekar på kyrkans behandlingsmetoder för att fördriva djävulen som grymma. Min analys är att han precis som Bratt, vill fokusera på kyrkans strukturella makt över medborgarna. Hans exempel om sinnessjuka kan förklaras, förutom hans profession, med att han vill visa vilket inflytande kyrkan haft över svenskarna, till och med sjuka. Här synliggörs en tendens där de tillsammans positionerar sig i debatten.

Öhrvall är sist ut i ordningen och går direkt till angrepp mot läran om helvetet som han menar är ”en ytterst rå och barbarisk lära”. Han fortsätter med en frågeställning: ”Hur vill man förena helvetesläran med tron på en allgod och allsmäktig Gud?” Han förklarar hur oförståndigt det är av Gud att skapa en fri vilja. Missbrukas den fria viljan kan människan därigenom motsätta sig Gud och förstöra hans planer i all evighet. Vill människan fördärva sig själv har Gud inget att sätta emot.

Jag för min del instämmer helt och hållet med Stuart Mill, som härom yttrar följande (om nyttan af religion, sid. 77, i Tre religionsfilosofiska afhandlingar): att erkänna såsom ett föremål för den högsta dyrkan en varelse som kunde inrätta ett helvete och skapa oräkneliga mänskliga varelser, med visshet om att han skapade dem för detta öde – finns det väl någon moralisk vidunderlighet som icke skulle kunna rättfärdigas genom efterliknandet af sen sådan gud?⁴⁸

Han går vidare med att synliggöra problematiken med att ett avskaffande av läran om helvetet inte gör att världens lidande försvinner. Han fortsätter med att hänvisa till Stuart Mill, som

⁴⁶ Ibid, s. 70.

⁴⁷ Ibid, s. 70–74.

⁴⁸ Karlgren 1909, s. 113–114.

menar att tron på en allsmäktig Gud inte kan förenas med att människor far illa. Den enda logiska förklaringen om en sådan Gud existerar, är att han vill få människorna att lida. Enda möjligheten för Öhrvall är att avstå från tron på en Gud som är allsmäktig och god.

En annan orsak är den, att många, som själfva icke tro på helvetesläran, dock anse den nyttig för andra, på grund af dess förmenta verkan att hålla pöbeln i tygeln. Ett bondhelvete behöfva vi i alla händelser tillsvidare, yttrade, som bekant, gamla ärkebiskop Sundberg, och denna mening omfattas fortfarande af mängden, äfven om den ej uttalas offentligt. Men den är enligt min öfvertygelse alldeles oriktig. Religionen spelar alls icke den stora roll i fråga om människornas moral. [...] Vida större betydelse för karaktärsutvecklingen ha omgifningens exempel, vanorna i hemmet, kamraternas opinion, föräldrarnas och lärarnas auktoritet m.m., med ett ord, lifvet själf i förening med de ärfda anlagen.⁴⁹

Öhrvall går vidare med att kritisera läran om helvetet då att den berövar människor på glädje i livet. Den kan till och med driva människor till vansinne. Ju tidigare desto bättre är det att avskaffa läran om helvetet. Han avslutar med att uppmana alla ”kända, upplysta och allmänt aktade män och kvinnor” att uttala sig i ämnet. Inte dölja sina åsikter på grund av konflikträdsla. Upplysningen är viktigare än ”lögnen och vidskepelsen”.⁵⁰

Öhrvall har enligt min mening den distinktaste kulturradikala ståndpunkten. Det är intressant att han går in på viljans frihet i argumentationen. Eftersom han uttalade sig om det i ett av Verdandis diskussionsmöten 1891 (s.12). Han har en igenkännbar inställning till den fria viljan på det mötet som i debattartikeln. Han går dock ett steg längre i artikeln genom att belysa hur dårlig den är. Här finns bevis på hur Verdandis diskussionsmöten kom att få en plats i den offentliga diskussionen. Öhrvall är sedan länge positionerad i ämnet. Han hänvisar också till John Stuart Mill vars idéer var en av inspirationskällorna för Verdandis grundande.

Sedan upprepar sig mönstret som vi har sett hos Bratt och Kinberg vilket är klassperspektivet. Öhrvall är mer direkt i sitt argument och han drar sig inte för att hävda att det existerar ett maktmissbruk inom kyrkan. Han menar på att kyrkan har använts sig av läran om helvetet för att behålla sin makt över invånarna. Tror bönderna att de hamnar i helvetet om de ställer sig emot kyrkan, så gynnar det kyrkan. Det är en likartad retorik som Bratt och i viss mån Kinberg nyttjar. Där målet är att visa hur kyrkan har utövat sitt maktmissbruk över invånarna.

Slutsatsen som görs är att alla tre var samspelade i hur de skulle positionera sig i debatten, de angriper läran om helvetet genom att ta upp olika ämnen som präglas av klassanalyser, vilket var en av kulturradikalismens tydligaste ståndpunkter. De vill bevisa genom argumentation på

⁴⁹ Ibid, s. 115.

⁵⁰ Karlgren 1909, s. 116–117.

hur stora brister det finns i de äldre institutionerna. De är samspelade och för en tydlig agenda som går ut på att utmana kyrkans auktoritet så att samhället kan förändras i grunden, det är koncist ett försök till opinionsbildande.

Ett sätt som opinionsbildning bedrevs på under den här tiden var att samla skribenter till olika publikationer för att ge ut broschyrer, småskrifter och hålla föredrag, det var en del av mediehanteringen vid den här tiden. Ett exempel på hur detta kunde se ut finns mellan de personer som är aktuella i undersökningen, Anton Karlgren och Öhrvall. Verdandisten Karlgren var redaktör för *DN* och utarbetade ett brev till Öhrvall med datumet d. 16:e april 1909. Han tar upp *DN*:s kampanj djävulsstriden som han vill skriva en bok om. Han frågar Öhrvall om han får inkludera hans bidrag till kampanjen i hans nya bok.⁵¹

Brevet visar på hur den yngre generationen i form av Karlgren tar det kulturradikala opinionsbildandet vidare som Öhrvalls generation har arbetat för. Här finns en vilja att uppmärksamma vad som pågick under debattartikelserien. Det kulturradikala opinionsarbetet och positionerandet går vidare från generation till generation. En kampanj som djävulsstriden, var en liten del av kulturradikalernas projekt för att sträva mot en fulländad sekulär stat. Dock en lika viktig punkt för hur de skulle förtydliga sina ideologiska positioner i den offentliga debatten.

3 Sammanfattning

Undersökningen ämnade synliggöra underliggande strukturer för ett samspel i opinionsarbetet mellan dagstidningen *Dagens Nyheter* och studentföreningen Verdandi vid sekelskiftet 1900. Vilka relationer fem utvalda individer från dessa två samhällsaktörer i högt uppsatta positioner, hade till varandra som möjliggjorde ett samarbete där de kunde positionera sig i diverse samhällsfrågor. Samt ta ett exempel genom att analysera en enskild debattartikelserie i *DN*. Med syftet att klargöra på vilket sätt tre av dessa individer, med bakgrund i Verdandi, uttryckte de två samhällsaktörernas gemensamma ideologi vilket var kulturradikalismen.

Studien har visat på hur *DN* och Verdandi kunde samverka med varandra för att åstadkomma opinionsbildning. *DN* gav kontinuerligt verdandister utrymme i spalterna. Hur samspelet gick till, gör sig uppenbarast i en inbjudan från *DN* till en välkänd verdandist om att

⁵¹ Brev från Anton Karlgren till Hj. Öhrvall: 16/04 1909 (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv), signum Q 20:6.

skriva i tidningen just för att han var ”frisinnad”. Min analys är att likartade telegram också sändes till studieobjekten eftersom de också fick uttala sig i *DN*. Det är tydligt att chefredaktören Zweigbergk vände sig till likasinnade som hade en gemensam ideologi när han ville påverka opinionen. Här finns enligt mig bevis på hur *DN*:s urvalsprocess gick till när de bad om åsikter i tidningen. Jag stödjer mig dessutom på Kihlbergs och Thidevalls analyser, som menar att kulturradikalismen hade den högsta prioriteten inom *DN*:s politiska redaktion under den här perioden.

Gällande de inbördes relationerna så är slutsatsen att samtliga av studieobjekten hade mer eller mindre fortlöpande kontakt med varandra, de kända varandra väl när *DN*:s debattartikelserie började. Dock var inte alltid relationerna fläckfria då skilda uppfattningar kunde uppstå kring vilken positionering som skulle råda kring opinionsbildandet och hur arbetet skulle fortskrida. Detta styrker mitt resonemang kring behovet av ständigt samspel för positionering. Undersökningen har också synliggjort för hur stark viljan var för att fortsätta det kulturradikala opinionsarbetet och positionerandet, arbetet var ämnat att gå vidare från generation till generation.

De tydligaste kulturradikala uttrycken i argumenten av studieobjekten som skrev debattinlägg, är ifrågasättandet av de gamla institutionerna och maktstrukturerna med en klassanalys. Bratt tar till exempel upp ”gamla anor och blått blod” för att addera ett klassperspektiv i debatten. Kinberg väljer att nyttja sin arbetslivserfarenhet från mentalsjukhusen där de sinnessjuka presenteras som den undre klassen och kyrkan för förtryckarna och överklassen. Exemplet om sinnessjuka kan förklaras, förutom hans profession, med att han vill visa vilket inflytande kyrkan haft över svenskarna, till och med sjuka. Öhrvall är mer direkt i sin argumentation och drar sig inte, liksom de två andra, för att hävda att kyrkan har använt sig av läran om helvetet för att behålla sin makt över invånarna.

Slutsatsen är att alla tre var samspelta i hur de skulle positionera sig i debatten. De angriper läran om helvetet genom att fokusera på olika områden i samhället utifrån ett klassperspektiv, vilket var en av kulturradikalismens tydligaste ståndpunkter. Genom argumentation ville de visa på hur stora brister det fanns i de äldre institutionernas auktoritet och här kom de distinktaste kulturradikala åsikterna till uttryck.

4 Käll- och litteraturförteckning

4.1 Otryckta källor

Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv

Signum F 957aa:9: *Telegram från v.Zweigbergk till David Bergström d. 16 aug 1906* (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv).

Signum U 3001d: *Protokollbok för föreningen Verdandi 1890–1892* (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv).

Signum U 3001g: *Verdandis protokollsbok 1907 – 1910* (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv).

Signum Q20:15: *Brev och koncept från Hj. Öhrvall till Wicksell, Knut (1903–1926) – v.Zweigbergk* (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv).

Signum Q20:12: *Brev till Hj. Öhrvall från svenskar Valberius – Övergaard* (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv).

Signum Q 20:2: *Brev till Hj. Öhrvall från svenskar Blank – Djurberg* (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv).

Signum Q 20:6: *Brev till Hj. Öhrvall från svenskar Holmgren- Krikortz* (Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva, föreningen Verdandis arkiv).

4.2 Digitala källor

Författare okänd, ”Kong!., Maj:ts nåd. Proposition Ko 23”, *Sveriges Riksdag*, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/kong-majts-nad-proposition-ko-23_CT3023/html, [hämtad 2019-06-22].

Författare okänd, ”Föreläsningar om strafflagstiftningen”, *Dagens Nyheter*: 20/02 1909, <https://arkivet.dn.se/tidning/1909-02-20/13941B/1?searchTerm=ivan+bratt+verdandi>, [hämtad 2019-04-22].

Författare okänd, "Några av Verdandis ledande män: Hvad den frisinnade föreningen utträttat", *Dagens Nyheter*: 27/10 1907, <https://arkivet.dn.se/tidning/1907-10-27/13473A/2?searchTerm+=hjalmar+%C3%B6hrvall>, [hämtad 2019-04-22].

G. Jacobson, "David Kristian Bergström: Diplomat, Riksdagsledamot, Journalist, Lantförsvarsminister", *Svenskt Biografiskt Lexikon*, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=18677>, [hämtad 2019-06-21].

Hjalmar Öhrvall, "Ett omdöme af proffessor Öhrvall om Prof. Leches nya arbete MÄNNISKAN, hennes uppkomst och utveckling", *Dagens Nyheter*: 01/04 1909, <https://arkivet.dn.se/tidning/1909-04-01/13980b/2?searchTerm+=hjalmar+%C3%B6hrvall>

Knut Wichman, "Lars Johan Hjerta: Grosshandlare, Industriidkare, Publicist, Riksdagsledamot", *Svenskt Biografiskt Lexikon*, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/mobil/Artikel/13575>, [hämtad 2019-05-22].

4.3 Tryckta källor

Baert, Patrick, "Positioning Theory and Intellectual Interventions", *Journal for the Theory of Social Behaviour* vol. 42 issue. 3 (2012).

Hartmann, Lennart & Egnell, Sten, *Verdandi 1882–1932: Ur den svenska radikalismens historia* (Uppsala: Almqvist & Wicksells Boktryckeri A.B, 1932).

Jonsson, Kjell, *Vid vetandets gräns: Om skiljelinjen mellan naturvetenskap och metafysik i svensk kulturdebatt 1870–1920* (arkiv avhandlingsserie 1987) E-bok.

Karlgren, Anton, *Djävulsstriden våren 1909 – En serie uttalanden om djävulen och helvetet* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1909).

Kihlberg, Leif, *Dagens Nyheter och demokratins genombrott första delen: Ständigt i opposition 1888 – 1911* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1960).

Kihlberg, Leif, *Karl Staaff: Första delen Verdandist, advokat och politiker 1860–1905* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1962).

Skoglund, Crister, *Vita mössor under röda fanor: Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880–1940* (PhD dissertation) (Stockholm: studies in the history of ideas, 1991) E-bok.

Thidevall, Sven, *Kampen om samhällsreligionen: Dagens Nyheters djävulskampanj 1909* (Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 2016)

von Zweigbergk, Otto, *Studentföreningen Verdandi 1882–92: Ett stycke kulturhistoria från Upsala* (Uppsala: Föreningen Verdandis förlag, 1892)